

Др Слободан Селинић
виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије
slobodanselinic@gmail.com

316.7(497.11 Београд)1945/1969"

https://doi.org/10.18485/ai_san_o_gradu.2018.ch19

БЕОГРАД У СОЦИЈАЛИЗМУ.
ПРОМЕНЕ У ГРАДУ И ЖИВОТ ЉУДИ
ОД КРАЈА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА
ДО КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА
ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

У чланку је описано неколико појава које су пратиле динамичан развитак социјалистичког Београда у прве две и по деценије после Другог светског рата и живот грађана у тим условима. Промене у граду су сагледаване кроз повећање броја становника, промене у структури становништва, особине стамбене политике, услове становања, појаве попут „дивље“ градње и нехигијенских насеља, најважније одлике градске привреде и места сусрета урбаних и руралних садржаја. Истраживање је засновано на архивским документима из Архива Србије, Архива Југославије и Историјског архива Београда, као и на сазнањима из досадашње литературе.

Развитак градова на српском и југословенском простору у 19. и 20. веку, стварање и судбина грађанства, утицаји модернизацијских процеса, усвајање европских начина живота, ратна разарања и живот у ратним годинама, промене које су померања граница, нестанци и стварања држава изазивали у функционисању градова, свакодневни живот, последице урбанизације и индустријализације... неке су од тема које су до сада привла-

чиле истраживаче (Perišić 1998, Bogavac 1991, Марковић 1996, Mitrović 2000, Dobrivojević 2013, Selinić 2005).

Изглед Београда после Другог светског рата био је одређен великим разарањима у рату, жељом власти да од њега направи велики административни, научни, културни и индустријски центар, као и миграцијама великог броја људи ка главном граду у коме су видели могућност да егзистенцију за себе обезбеде лакше него у родном крају. Развитак социјалистичког Београда су карактерисале све кључне особине које научници везују за процес урбанизације: повећање броја становника, прелазак људи из пољопривредних у непољопривредне средине, промена структуре становника у корист непољопривредног становништва, ширење градова и градског начина живота на сеоску околину, стварање одређених образаца понашања код појединаца који се сматрају урбаним, слабљење родбинских веза, анонимност појединца, безлични карактер друштвених односа, ишчезавање институције суседства, мање ригорозна друштвена контрола итд. (Vučković 1990).

Повећање броја становника, условљено првенствено миграцијама ка Београду, мењало је из основа одлике градског живота, структуру његових грађана и границе градске територије. Први миграциони талас (1948–1961), који се поклопио са годинама обнове стамбеног фонда и изградње привредних капацитета, био је везан за индустријализацију и економске мотиве. Екстензивна привреда и гломазна администрација су апсорбовали масу досељеника. Око индустријских објеката тада ничу тзв. радничке колоније, као карактеристика индустријализације. У овом периоду углавном су насељаване до тада већ запоседнуте површине и грађен је Нови Београд (до краја 1968. на Новом Београду је подигнуто око 25.000 станова). У другом таласу усељавања

у град (шездесете године) доминирала је појава нових стамбених насеља. Хиљаде нових станова су саграђене у насељима Браћа Јерковић, Медаковић, Коњарник, Петлово брдо, Карабурма, Баново брдо, Канарево брдо, Шумице, Миљаковац (*Историја Београда* 1974, Тапић 1989). Крајем рата у граду је било око 60.000 становника мање него пре рата (1939. у граду је живело 314.000 људи). Тај број је брзо надокнађен и већ 1948. Београд је, према попису становништва, имао 385.000 становника (АЈ, ф. 163, кутија 7; Mitrović 2000, Богавац 1991, Миљковић 1964-1965). Наредних деценија број становника је драматично увећаван. Број становника ширег подручја града износио је 643.190 1953, 843.209 1961. и 1.209.000 1971. године. Своју прву стотину хиљада становника Београд је са Земуном достигао почетком XX века и за то му је требало око сто година. Да би достигао другу стотину хиљада становника требало му је 16-17 година, трећу 10, четврту 12, пету 8, а шесту само 3 године. Између два пописа, 1953. и 1961, у Београд се сваке године досељавало око двадесет хиљада људи, дакле читав један град из унутрашњости (ИАБ, НОГБ, 1961, Градско веће, ф. 15).

Досељавање великог броја људи је утицало на функционисање града, посебно неповољном образовном структуром досељеника. Велики број необразованих, неписмених и издржаваних лица (пензионери, студенти, ђаци) међу новим Београђанима значио је додатно оптерећење за градску привреду. За 4.000 деце, колико се доселило у град 1964, требало је изградити шест нових школа. Без основне школе и са основном школом биле су три четвртине усељеника. Према подацима из средине шездесетих година, 70% оних који су се уселили у град чинило је становништво које није било у радно способном узрасту. Привреда града је тешко могла да апсорбује овакво повећање броја ста-

новника, јер је у њој већ постојао вишак неквалификованих радника (Selinić 2005).

Демографској експанзији је доприносила и демократизација и либерализација уписа на факултете средином педесетих година. Један од темеља партијске културне политике била је и демократизација школства и науке, тј. омогућавање што већем броју људи, посебно из сиромашнијих слојева, да стичу високо образовање. Број студената се за десет година после рата утростручио. У поређењу са 1939. годином Београд је средином педесетих имао око четири пута више студената, а становника два пута више. Сваки десети становник главног града био је 1949. године студент, што је двоструко веће учешће студената у укупном броју становника него на крају рата. У смислу функционисања града, то је био двосмеран процес. Велика академска популација могла је да даље покреће развитак града, јер је велики број оних који су дошли на студије у Београд остајао у граду после стицања факултетских диплома и тиме био у прилици да допринесе градској привреди и градским службама. За 25 послератних година студије је у Београду завршило 85.000 студената, што је био велики извор знања. Међутим, то је пред градску власт постављало и изазов да им обезбеди могућности за запошљавање, стан, школовање за децу, воду, превоз, грејање, смештај, исхрану, културне и забавне активности, лекарске услуге итд. Ни проналажење посла за њих није било лако, упркос академском звању, јер је економска криза сужавала могућности. Студенти су реаговали одужујући студирање. Многи апсолвенти су у време економских криза намерно одуговлачили са дипломирањем. Власт је одговарала притиском на привредне организације да примају приправнике. Када је једна таква мера спроведена 1968/69. године, у Београду је до јануара 1969. године требало за-

послити 6.818 приправника, од чега је до краја октобра 1968. године примљено око једне трећине планираног броја (Bondžić 2004).

Повећање броја становника је стимулисала популациона политика неконтролисаног досељавања због потребе за јефтином радном снагом у годинама изградње привредних капацитета (Ћирић 2003). Са друге стране, већ педесетих година је егзистирала свест о томе да је непланско усељавање потребно контролисати и ограничити на оне који су у граду имали посао и обезбеђен кров над главом, дакле само на оне који су били неопходни привредним организацијама и градским службама (АЈ, ф. 15, 26/374, 1951). Следеће деценије представници власти су износили идеје о потреби заустављања усељавања у Београд, али искључиво економским мерама, што је требало постићи подизањем цена комуналних услуга на економски ниво, чиме би град постао непривлачнијим него што је био. То би водило ка смањењу механичког прилива становника, јер би у Београду могли да живе само они који би, с обзиром на своју стручност, школованост и специјалност, имали веће дохотке, али се од тога зазирало, јер би то угрозило стандард оних који су у граду већ живели (Миљковић 1964-1965). Тиме су свест о томе да је Београд већ презасићен и апели да се првенство у запошљавању да Београђанима и да се не запошљавају они који нису већ настањени у Београду били присутни само унутар зидова партијских састанака и скупштинских заседања.

Ратна разарања (уништено 11.000 зграда, односно 36%) и велики прилив нових становника поставили су стамбено питање на прво место листе приоритета у граду. Добијање стана у зградама које је друштво правило за колективно становање, била је животна жеља свих становника. Напори власти су били велики, резултати

очигледни, али и потирани сталним досељавањима. У прве две деценије после рата изграђено је око 60.000 станова (ИАБ, НОГБ 1963, Градско веће, Записници, Друштвени план града Београда за 1963. годину; ИАБ, Скупштина града 1965, Записници, 7. 5. 1965; Пешић 1964-1965, Mitrović 2000). Од 1953. број изграђених станова стално се повећавао, али је преоријентација изградње почела 1958, када је уместо изградње путем попуњавања празних плацева у већ изграђеном ткиву града, почела „концентрисана економска градња стамбених блокова“ (*Историја Београда* 3: 616).

Због сталног повећања броја становника, масовна изградња станова после 1958. била је довољна само за задржавање броја потребних станова на око 50.000. Београдски станови у просеку нису били велики. На крају 1959. године град је имао 126.186 станова. Од тога је једнособних било 34%, двособних 31%, трособних и вишесобних станова било је 20%. То значи да су две трећине станова били једнособни и двособни. Живот неколико породица или генерација у истом стану био је логична последица недостатка стамбеног простора и нека врста породичне солидарности, жртве, одрицања, губљења приватности. У заједничким становима живела је крајем педесетих петина становника. Велики број малих и средњих станова и живот више генерација у истом стану проузроковали су малу стамбену површину по једном становнику. Од око 14 до 15м² 1939, просечна стамбена површина је после ратних разарања пала на 11м² 1946, а после пар година у којима је број становника почео да расте, на свега 9,6м² 1948. Великим улагањима у стамбену изградњу и изградњом шездесетак хиљада станова, тај просек је до друге половине шездесетих повећан на 11-12м² по становнику, мање и од предратног просека и од хигијенског мини-

мума од око 15м² стамбене површине по становнику. Подстанарски живот је био судбина многих породица, па је 1964. године у Београду било око 50.000 породица без стана (сустанари и подстанари) (ИАБ, Скупштина града 1964, фасцикла 39, Резултати досадашњег рада; ИАБ, Скупштина града 1967, Градско веће, фасцикла 54, 5.10.1967, Информација о личној потрошњи у граду; Ginić 1967, Vujić 1990, Mitrović 2000).

Немогућност добијања стана у стамбеним зградама, код једних, а жеља за додатном зарадом, код других грађана, довели су до појаве масовне бесправне градње. „Дивља градња“ је захватила све делове града. Масовност појаве показује озбиљност стамбеног проблема и неуспех градских служби да спрече овакав вид решавања стамбеног питања. Према подацима Градског секретаријата за комуналне, грађевинске и стамбене послове из марта 1989, у Београду је од 1955. до 1988. године бесправно подигнуто око 75.000 објеката: 31.433 стамбених објеката, 3.353 викенд зграда и 39.169 помоћних и осталих објеката. Велика већина оних који су покушавали на тај начин да се скуће били су досељеници (око 95% случајева). Долазећи из сеоских средина да би пронашли посао у главном граду, градили су уз помоћ пријатеља, рођака и комшија што им је омогућавало постизање карактеристичне брзине у изградњи ових објеката. Непостојање дозвола за градњу очекивано је за последицу имало низак ниво комуналне опремљености тих објеката (Saveljić 1988, Vujić 1990).

Брзи пораст становништва, немогућност града да на њега адекватно одговори одговарајућим улагањима у комуналне службе, као и неплански развој града условили су да живот великог броја становника града буде такав да се тешко могао назвати достојним човека. Реч је о великом броју насеља која спадају у категорију

„нехигијенских“. Било их је понајвише на градској периферији, али и у централним деловима града, јер се показало да беда не мари за општинске границе. На Врачару се 1967. у седам нехигијенских насеља живело у „земуницама од набијене земље“. У овим насељима су живели људи који су само статистички или географски припадали Београду у коме су се школовали или у њему радили. Били су стална брига градских и општинских власти, срамота целог града и инспирација извештачи-ма дневних новина. Њихове „куће“ биле су трошне или склоне паду, њихове „улице“ неасфалтиране без водовода и канализације, њихова насеља често недоступна возилима градских служби. Појава оваквих насеља остала је константа која је пратила процес урбанизације Београда кроз цео век и пренела се и у наредни миленијум. У насељу Селиште у Малом Мокром Лугу живели су „Београђани“ који без чизама нису могли да дођу до града коме су географски припадали, у Борчи се живело без водовода и канализације, али са доста блата које би „и трактор тешко савладао“, у Тошином бунару су стотине људи деценијама живе у влажним баракама, без водовода и канализације. О урбанизацији града која ипак није досезала до свих становника на свој начин су сведочили и беда житеља Орловског насеља са којима се деценијама поигравају и судбина и друштво и власт, нехигијена која је владала у Белим водама, „страћаре“ у којима су живе хиладе становника општине Вождовац у којој је већина улица била без водовода, канализације и асфалта, као и „приземљуше“ склоне паду у Маринковој бари од којих је део био изграђен од лесонита са кровом од тер папира. Зато не чуди што су вести из ових и сличних насеља говориле о трасираним каљугама уместо улица, пољским клозетима, смећу у центру насеља итд. Становници насеља

Прокоп живели су уз прашину, блато, нечистоћу и влагу и то у кућама од земље и камена са крововима од терпапира. Становници свих ових насеља били су усмерени ка Београду у коме су радили и у коме су школовали децу. Међутим, у зиму и јесен долазак до града показао се као веома захтеван посао због непостојања асфалтираних путева и прилаза. Непостојање само неколико стотина метара асфалта умело је да из основа промени цивилизацијски ниво живота и да живот људи врати неколико векова уназад (Macura i dr. 1997, Selinić 2005).

Индустријализација Београда је била важан сегмент државне политике и маркантна одлика његове послератне историје. Убрзани демографски раст је пратио индустријализацију, јер је нова индустрија вапила за радницима. Изградња фабрика као што су „Иво Лола Рибар“, Индустрија мотора Раковица, Индустрија прецизне механике, Индустрија кугличних лежајева, ПКБ итд, у великој мери је усмеравала будући развој града чинећи од њега индустријски центар и тражећи нову радну снагу. Одлике и проблеми београдске индустрије и привреде у целини били су бар једним делом последица начина на који је после рата изграђивана индустрија у Београду када су без довољно средстава, машина, опреме, објеката, радника, стручњака подизани многи индустријски објекти, најразличитијих грана индустрије (тзв. тотална индустрија). Трећина запослених у привреди града били су неквалификовани и полуквалификовани радници, што је с обзиром на структуру усељеника сасвим очекивано. Адекватно томе, осећао се мањак висококвалификованих радника и службеника са високом стручном спремом. У 1961. години привреда града имала је мањак висококвалификованих радника од чак 22,5% у односу на тада актуелан број запослених са овом спремом. Насупрот томе,

неквалификованих је било запослено скоро 15% више него што је требало. Слична кретања постојала су код службеника запослених у привреди града (мањак високостручних од 30%, вишестручних од 36% и вишак нижестручних од 16%) (ИАБ, НОГБ, 1961, ф. 20, Приказ стања и потреба у кадровима привреде Београда у периоду 1961-1965. године). Сви покушаји да се ово стање промени остали су без успеха. Тако је крајем деценије у привреди града и даље постојао вишак од око 40.000 службеника са нижом стручном спремом и радника без квалификација и исти толики мањак службеника са високом, вишом и средњом спремом и висококвалификованих, квалификованих и полуквалификованих радника. Привредни проблеми који су у држави били евидентни од почетка шездесетих погоршали су овакву ситуацију заостравајући питање запошљавања. Успоравање динамике запошљавања почетком шездесетих претворило се до краја деценије у појаву незапослености (Миљковић 1964-1965, Selinić 2005). Према званичним подацима током шездесетих је на посао чекало од 10.000 до 15.000 људи. Квалификациона структура била је таква да, с обзиром на стање у привреди града и структуру запослених, није остављала реалну наду у могућност скоријег запослења незапослених, јер су међу незапосленим радницима 80% били приучени и неквалификовани, а то је управо она категорија радника којих је у привреди већ било превише. То значи да су структура незапослених и потребе привреде града стајали у потпуном нескладу што је додатно затварало могућности за решавање проблема незапослености и побољшање квалификационе структуре запослених. Због подизања индустрије без довољно средстава и машина, али и због великих ратних разарања и пљачкања, у привреди града, посебно индустрији, постојали су

многи застарели капацитети са полузанатском производњом. То је чинило производњу слабо акумулативном и неприлагодљивом тржишту, посебно конкуренцији. Године 1964. процењено је да је вредност опреме спала на половину почетне, а у неким гранама привреде и на четвртину. Застарелост опреме у индустрији огледала се у примени технолошког поступка који је био такав да је многим предузећима давао карактер полуиндустријске производње. У фебруару 1963. је од 165 индустријских погона у 76 отписаност основних средстава била већа од 63%, а негде и преко 75%. Оваква индустрија захтевала је или ликвидацију старих погона или стална улагања у њихово одржавање. Како су непопуларне економске мере избегаване у циљу чувања политичке стабилности и социјалног мира, то је гро инвестиција одлазио у реконструкцију старе индустрије. Са друге стране, велики демографски притисак на град, али и велика оштећеност у ратним годинама, наметали су стална велика улагања у комуналну инфраструктуру и изградњу станова. Ова два момента определила су у потпуности структуру инвестиција у граду чије су основне одлике биле велико учешће непривредних инвестиција у укупним инвестицијама и велико учешће улагања у стару индустрију у оквиру привредних инвестиција, односно, велико улагање у стамбену изградњу у оквиру непривредних инвестиција (Selinić 2005; АС, Г-19, Републичко Извршно веће СР Србије, 1964-1974, 1965, II, оригинална документација, 7-10. седница, 7. седница, 18. 6. 1965, стенографске белешке).

Успоравање запослености се претварало у незапосленост, а она у економску емиграцију. Почетком шездесетих је та појава затекла власт неспремну. Одлазак на рад у иностранство тих година је сматран за политички штетан потез, па је било и случајева искључења из

Партије због одласка у иностранство. Како је економска криза јачала, а привредне реформе пропадале и како су економски проблеми постајали важан фактор политичке нестабилности, власт је променила гледање на економску емиграцију. Већ крајем шездесетих, одласку на рад у иностранство је дато другачије тумачење, па је у партијској фразеологији ова појава званично тумачена као укључење земље у међународну поделу рада, што је после реформе 1965. имало позитивну конотацију. Противуречности су се осећале на сваком кораку. Док је у једним фабрикама одузиман стан запосленима који би напустили земљу, а пре тога су од колектива добили стан, у другима то није био случај. Појава је имала опште узроке у економској кризи која је владала у привреди целе земље и нешто либералнијем односу према свету, а у Београду је била додатно подстицана чињеницом да је почетком шездесетих успорен раст привреде, да је град до тада већ имао велики прилив становника чија је професионална структура била таква да их је било тешко запослити и да су њихове наде да ће легално решити стамбено питање биле мале, али и чињеницом да је у привреди града већ радио један број људи који су били реалан вишак (АС, ЦК СКС 1966-1990, кутија 13, Извршни комитет јануар-април 1966, 8. 3. 1966).

Да је економска емиграција била упечатљива већ почетком шездесетих сведочи број од 3.000 људи који су само за првих девет месеци 1962. отишли на рад у иностранство из Београда. Сазнање да је неквалификовани радник могао да у Немачкој и Француској заради четири пута више него у Београду у тесној је вези са податком да је 40% радника који су одлазили из Београда било квалификовано или висококвалификовано. Овај економски мотив је за појединце био јачи од осећања потребе да се одуже друштву од кога су добили радно место или стан (Марковић 1996).

Урбанизација је београдској привреди донела и веома распрострањену појаву одсуствовања са посла, посебно у време пољопривредних радова запослених у привреди града који су имали и пољопривредна имања. Био је то данак рурализацији града и чињеница да је у привреди града у великој мери запошљавана радна снага са села. Процент оних који су били на боловању се повећавао у време пољопривредних радова (април и мај). У неким београдским фабрикама достигао је 9-13% (ИАБ, НОГБ, 1962, Заједничке седнице, Записници, XXXVII седница; ИАБ, НОГБ, 1963, Заједничке седнице оба већа, Записници, XLII седница, бр. 1028, Закључци).

Урбанизација Београда није протекла без рурализације, јер није била једносмеран и једнозначан процес. Градско подручје је ширено ка аграрној околини, али је није потирало, већ је тај процес био пун места сусрета, размимоилажења, неразумевања, судара града и села, урбаног и руралног. Београд и његова аграрна околина вишеслојно су утицали једни на друге. Нити се градска околина могла отети продору урбаних садржаја, нити је град успео да избегне посељачење. У тој сталној борби два света, чијег свакодневног судара можда ни једни ни други нису били свесни, час су побеђивали једни, час други. Град је у свакодневном животу својом свешћу о потребама једног модерног града за хигијеном и уређеним и безбедним саобраћајем и снабдевањем храном, извојевао више важних победа над тенденцијом посељачења и превазиђеном традицијом. Изглед града је промењен када је 1961. забрањено кретање запрежних возила градским улицама (Selinić 2005, Добривојевић 2014). Тиме се излазило из периода када су запрете на градским улицама биле део традиције, сиромаштва, али и нужна последица ратних губитака у возном парку. Овом одлуком градских власти није

само исказана потребна свест за модернизацијом и није само измењен изглед градских улица, већ је, можда и нехотично, извршен утицај и на околину града. Отуда су савременици појаву да села из околине града набављају хиљаде моторних возила окарактерисали као „моду моторизације“, примећујући промене у свакодневном животу сељака, па и у изгледу Београда, јер су се на улицама града за воланима појавили људи са сеоским шеширима изазивајући подозрење саобраћајне милиције. Град је својим развојем утицао и на то да се све већи број сељака покрене ка њему или да промени занимање задржавајући место становања. Многе навике из свакодневног живота су мењане новитетима у сфери исхране, чији је циљ било подизање нивоа хигијене и квалитета, али и примена савремених достигнућа. Идеје и покушаји увођења обавезе паковања хлеба говоре о постојању свести о потреби адекватног хигијенског поступања са основном животном намирницом код тадашње власти, јавности и грађана, иако је све остало на идејама или покушајима. Већи помаци у погледу паковања и амбалаже учињени су са млеком, па су млеко и млечни производи постали доступни грађанима у тетра-паку, који се први пут појавио 1964. У овом периоду није дефинитивно побеђена дрвена амбалажа, али су учињени први кораци ка њеном замењивању другим врстама амбалаже. Након што је почело производњу картонских чаша погодних за паковање сладоледа, сокова и слично, предузеће „Авала“ је освојило и производњу амбалаже од валовитог картона као замену дрвеној амбалажи. У погледу паковања воћа и поврћа, у београдским продавницама појавили су се шездесетих година смрзнуто поврће у картонским кутијама и воћни сокови у флашицама. Велики напредак у погледу амбалаже, али и културнијег односа пре-

ма храни, представљала је појава паковања шећера у кристалу. Прва таква паковања појавила су се октобра 1963. године. То је за купца значило могућност да купи хигијенски упакован шећер и гаранцију да производ садржи дозвољен проценат влажности и да је количина тачно измерена. Многи новитети су се поклопили са спољнополитичким успесима у годинама када се чинило да Југославија достиже афирмацију у међународним односима. Прва самопослуга појавила се у Београду 1958. године и грађанима је у најпозитивнијем смислу представљена као „амерички изум“. Представљајући праву атракцију за тадашње становнике града овај вид продајних објеката донео је бољу, лакшу, квалитетнију и културнију услугу и бољи асортиман. На крају шездесетих година у граду је већ било 155 самопослуга. Величина њиховог продајног простора била око 400 до 700м², а старих продавница око 15 до 20 пута мање, у њима је класичан начин услуживања потрошача замењен новим, по систему самоуслуживања. Дотадашњи продајни објекти били су мали, скучени, понекад нехигијенски, у дотрајалим зградама и са скромном техничком опремом. Зато је јасно да је нови вид продајних објеката значао велики цивилизацијски напредак. Није случајно што се уклањање запрежних возила са градских улица (1961), отварање већег броја експрес ресторана и самопослуга и подизање првих киоска хране поклопило са временом Прве конференције несврстаних земаља. Нови киосци са храном су уз функционалност имали и естетску димензију (Selinić, 2005).

Велики прилив становника, тренд сеобе из села у градове, потребе привреде и администрације посебно у првим послератним годинама, као и неповољан положај пољопривреде условили су смањење пољопривредног становништва на територији Београда, па и у оним

деловима града који су се могли сматрати за пољопривредне. Тако је у Јајинцима од 1953. до 1961. године учешће пољопривредног становништва опало са 40% на 31%. У Миријеву је учешће пољопривредног становништва износило 74% 1953, да би почетком шездесетих било упола мање, док се број запослених у индустрији повећао у истом периоду 15 пута (ИАБ, Скупштина града 1963, ф. 34, 5. седница, 26. 12. 1963; ИАБ, Скупштина града 1965, ф. 43, 20. седница, 25. 2. 1965).

Уз све описане проблеме, Београд је ипак успео да прихвати велики број нових људи, да их мање или више интегрише у средину која је за њих била потпуно нова, да стотинама хиљада њих изгради нове станове, омогући да користе топлу воду, живе у сувим, топлим и осветљеним просторијама. То је значило промену начина и места становања, многи су добили прилику да виде како изгледа живети на једном месту, радити на другом, снабдевати се на трећем, не познавати првог комшију, проводити сате у градском превозу, осетити буку и вреву градских булевара, живети у становима који су од земље одигнути десетинама метара, на висинама за које научници и иначе тврде да не представљају природно станиште човека. Можда још више, то је значило скоро свакодневно сучељавање жеље да Београд постане метропола и европска престоница, са једне стране, и свести која је са собом понета из неких других услова живота који не припадају граду и метрополи. Појава оних који пљују и бацају смеће по улици, пуше на јавним местима, немају културу понашања у градском превозу и стамбеним зградама, само показује да је урбанизација најтеже остварива у свести људи и да је исувише оних који нису у стању да раздвоје лично од општег, јавно од приватног и који у великом граду егзистирају само физички, а не и ментално. Изградња

станова осим што је доносила решавање егзистенцијалних питања срећницима који су их успели добити, мењала је и изглед града, али и одређивала животне навике и понашања његових становника. Изградња великих солитера, посебно на Новом Београду, осим што је означила рађање новог града, одређивала је и начин живота станара солитера. Када је Нови Београд већ добио своју физиономију, социолози су учавали да становници солитера почињу да личе на саме солитере – сами су себи довољни. Људи се међусобно и не познају, почињу да се отуђују, комшијски односи су све тањи, заједничких проблема је мало. Живот у солитерима почињао је да личи на живот у хотелу – служили су само за задовољавање потреба за сном и храном, а Нови Београд ће добити епитет највеће спаваонице на Балкану. Није претерано рећи да је урбанизација донела не само промене у изгледу града, већ и промене у односима међу људима. Живот у урбанизованом и индустријализованом Београду значио је и нове односе у породици, промене у институцији брака, положају жене и деце, односу међу супружницима. Смањило се број чланова породице, повећао се број развода брака и опао наталитет. Док је средином педесетих на хиљаду становника било 14 новорођенчади, десетак година касније тај број је опао на 8. Домаћинства су се све више сводила на породицу у ужем смислу. Док је прерата у домаћинствима Београда било просечно 4 лица, средином шездесетих тај број је на ужем подручју град опао на 2,72. Београђани су све касније ступали у брак. Осим тога, опадао је и број склопљених бракова. Он је на хиљаду становника износио 22 1945, 20,7 1950, а затим је непрекидно падао до 10,2 1964. године. Због свих наведених промена у брачним односима Београђана, једна од најважнијих последица био је и процес ста-

рења становништва који се може регистровати већ у посматраном периоду. Већ раније изнет податак да је учешће становништва досељеног у Београд после рата било три пута веће од оних који су се родили у Београду после рата указује на тенденцију старења становника главног града. Још неколико података то илуструје. Удео становништва старијег од 60 година повећао се са 6,8% 1948. на 8,6% 1961, док се удео становништва млађег од 19 година у истом периоду смањило са 28,7% 1948. на 28,1% 1961. Истовремено, повећао се удео становништва старог између 50 и 59 година (Gudac Dodić 2003, Његић 1964-1965, Миљковић 1964-1965).

Извори и литература

Извори:

Архив Југославије (АЈ)
фонд 15, Президијум Народне Скупштине ФНРЈ.
фонд 163, Министарство трговине и снабдевања ФНРЈ.
Историјски архив Београда (ИАБ)
Народни одбор града Београда (НОГБ)
Скупштина града
Архив СрбијеЦК СКС 1966-1990
Г-19, Републичко Извршно веће СР Србије, 1964-1974

Литература:

Богавец, Томислав. *Становништво Београда 1918-1991*.
Београд: БИГЗ, Српска књижевна задруга, Музеј града
Београда, 1991. Штампано.
Bondžić, Dragomir. *Beogradski univerzitet 1944-1952*, Beograd:
Institut za savremenu istoriju, 2004. Štampano.
Vujović, Sreten. *Ljudi i gradovi*. Budva: Mediteran, 1990. Štampano.

- Gudac Dodić, Vera. „Brak i porodični odnosi u Srbiji u drugoj polovini 20. veka“. *Tokovi istorije* 3-4 (2003): 39 – 52. Štampano.
- Добривојевић, Ивана. „Прилог проучавању урбанизације у Србији непосредно после Другог светског рата“. Софија Божић (ур). *Историја и географија: сусрећи и прожимања*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Институт за новију историју Србије, Институт за славистику РАН, 2014. 499–517. Штампано.
- Историја Београда* 3. Београд: БИГЗ, 1974. Штампано.
- Macura, Vladimir i dr. *Romska enklava Orlovsko naselje*. Beograd: Društvo za unapređivanje romskih naselja, 1997. Štampano.
- Миљковић, Драгиша. „Досадашњи развој, проблеми и основне карактеристике будућег развоја Београда“. *Годишњак града Београда* XI-XII (1964-1965): 27–72.
- Mitrović, Momčilo. „Beograd 1944-1950, neki aspekti društvenog života“. *Istorija 20. veka* 1 (2000): 91–100.
- Његић, Радмила. „Развој становништва Београда у послератном периоду“, *Годишњак града Београда* XI-XII (1964-1965): 219–244.
- Perišić, Miroslav. *Valjevo, grad u Srbiji krajem 19. veka*. Valjevo: Istorijski arhiv, 1997. Štampano.
- Пешић, Бранко. „Двадесет година од ослобођења“. *Годишњак града Београда* XI-XII (1964–1965): 5–17. Штампано.
- Saveljić, Branislava. *Beogradska favela: nastanak i razvoj Kaluđerice kao posledica bespravne stambene izgradnje u Beogradu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1988. Štampano.
- Selinić, Slobodan. *Beograd 1960–1970, snabdevanje i ishrana*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005. Štampano.
- Tanić, Živan. *Beogradska predgrađa i prigradska naselja, sociološka studija*, Beograd: Institut društvenih nauka, 1989. Štampano.
- Ђирић, Дарко. „На ушћу двеју река испод Авале“. Бојан Ковачевић (ур). *Београд шездесетих година XX века*, Београд: Музеј града Београда, 2003. 10–45. Штампано.

Др Слободан Селинић

БЕОГРАД У СОЦИЈАЛИЗМУ.
ПРОМЕНЕ У ГРАДУ И ЖИВОТ ЉУДИ
ОД КРАЈА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА
ДО КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА Д
ВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Резиме

Промене које су се десиле у Београду током социјалистичког периода биле су дубоке и оставиле су последице у изгледу града и начину живота становника. Од краја Другог светског рата до краја шездесетих година број становника је повећан са око 300.000 на милион, највише захваљујући досељавању становника из унутрашњости земље. Највише су се досељавали неквалификовани радници у потрази са послом и они који су били необразовани, па и неписмени. Две деценије после рата само је трећина становника града била у њему рођена. Велики прилив становника је представљао притисак на градске комуналне службе. Иако је за првих двадесет пет послератних година изграђено 60.000 станова, велика ратна разарања и досељавање становника учинили су да је у граду и даље недостајало још толико станова. Зато је велики број Београђана живео у малим становима, а неки и у нехигијенским насељима. Развој града је био условљен и процесом индустријализације, током кога је изграђено неколико фабрика тешке индустрије, али није решен проблем застареле технологије. Почетком шездесетих година је успорен раст запослених у привреди града, којој су недостајали квалификовани радници и високообразовани стручњаци, док је неквалификованих радника било превише. Уз економску кризу у земљи, оваква ситуација је током шездесетих година за последицу имала и појаву економске миграције.